

Ahu Simla DEĞERLİ

Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ahu.simla.degerli@adu.edu.tr, Aydın-Türkiye

ORCID: 0000-0002-8659-4254

Reyhan DEMİR

Doçent Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, rdemir@adu.edu.tr, Aydın-Türkiye

ORCID: 0000-0002-5728-1734

SANAT EKSENİNDE SANAT VE SİYASET İLİŞKİSİ

Özet

Sanat insanın aklının, yeteneğinin ve duyarlılığının bir yaratımıdır. Sanat var olduğu çağın sosyopolitik koşullarına göre şekillenen ve onun ötesine ilerleyendir. Sanatta çeşitli formlardan bahsetmek mümkündür. Geçmişte örneklerini gördüğümüz gibi günümüzde de bu formlar küreselleşme, politika, kültür ve cinsiyetle harmanlanıp yeni yüzüyle karşımıza çıkmıştır. Bu formlardan biri olan siyaset etkisindeki sanat olgusu yeni gibi görünse de eskiye dayanmaktadır. Sanatçılar yaşadıkları dönemin sancılı olaylarına sessiz kalamayıp seslerini eserleri yolu ile duyurmaya çalışmışlardır. Bu eserler dönemin politik sorunlarına da ayna tutmuştur. Sanatçılar yaşanılanları özgün ve estetik yaratımlara dönüştürerek hafızalara kazımışlardır. Politik mesaj içeren bu yapıtlar sanatçıların özgün anlatımlarıyla ölümsüzleşmiştir. Sanatın siyasi yüzünü gösteren bu çalışmanın yönteminde nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar, durumların, objelerin, eserlerin, kişilerin, grupların ve alanların ne olduğuyla ilgilenir ve onları açıklamaya odaklanır. Bu sayede onları daha iyi kavrayabilme, anlayabilme, kategorize etme olanağı sağlar.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Siyaset, Politik Sanat.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ART AND POLITICS ON THE AXIS OF ART

Abstract

Art is a creation of man's mind, ability and sensitivity. Art is shaped according to the sociopolitical conditions of the era in which it exists and goes beyond that. It is possible to talk about various forms in art. As we have seen in the past, these forms have been blended with globalization, politics, culture and gender and have emerged with their new faces. Although the phenomenon of art under the influence of politics, which is one of these forms, seems to be new, it dates back to the past. The artists could not remain silent about the painful events of their period and tried to make their voices heard through their works. These works also mirrored the political problems of the period. The artists have carved the experiences into their memories by transforming them into original and aesthetic creations. These works, which contain a political message, have been immortalized with the original narratives of the artists. Descriptive screening model, one of the qualitative research methods, was used in the method of this study, which shows the political side of art. Descriptive research is interested in and tries to explain what situations, objects, artifacts, people, groups, and spaces are. In this way, it provides the opportunity to better comprehend, understand and categorize them.

Keywords: Art, Politics, Political Art.

1. Giriş

Sanatın insanlar üzerindeki etkisinin en az insanların varoluşu kadar eski zamanlara dayandığını söylemek mümkündür. Mağara duvarlarına yapılan resimlerin sanat olup olmadığı tartışılabilir; sonraki süreçlerde sanatçıların içinde yaşadıkları toplumdan etkilenerek-beslenerek yine ürünlerinin o toplumla etkileşime girmesi olağan bir haldir. Mağara resimlerinden başlayan bu süreç günümüze kadar devam etmektedir. Çağan'a göre sanat belirlenmiş bir etkinliktir ve var olan kurumlar gibi en nihayetinde toplumsal ve tarihseldir (Çağan, 2006: 14).

Sanat insanın aklının, yeteneğinin ve duyarlılığının bir yaratımıdır. Sanat var olduğu çağın sosyopolitik koşullarına göre şekillenen ve onun ötesine ilerleyendir. Ünlü sanat eleştirmeni Avelina Lesper sanatta bir araçtan söz edilemeyeceğinden bahseder ve ekler: “Eser ve izleyici arasında, eseri açıklayan, sanatçının niyetinin neler olduğunu, neyden bahsettiğini ya da neyi yapıp yapamayacağını anlatan aracı varsa; bir sanat eserinin karşısında değiliz” der. Nitekim ona göre sanat aracıya ihtiyaç duymazdır.

Sanatta çeşitli formlardan bahsetmek mümkündür. Geçmişte örneklerini gördüğümüz gibi günümüzde de bu formlar küreselleşme, politika, kültür ve cinsiyetle harmanlanıp yeni yüzüyle karşımıza çıkmıştır. Sanat bilinenin aksine güzeli aramanın ötesinde taze formlarıyla varlığını sürdürmektedir.

Bu formlardan biri olan siyaset etkisindeki sanat olgusu yeni gibi görünse de insanlığın varoluş tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Sanatçılar yaşadıkları dönemin sancılı olaylarına sessiz kalamayıp seslerini eserleri yolu ile duyurmaya çalışmışlardır. Bu eserler dönemin politik sorunlarına da ayna tutmuştur. Sanatçılar yaşananları özgün ve estetik yaratımlara dönüştürerek hafızalara kazınmışlardır. Politik mesaj içeren bu yapıtlar hafızalara kazınmakla kalmayıp sanatçıların özgün anlatımlarıyla ölümsüzleşmiştir.

Sanatın ve siyasetin genel sosyolojik işleyişte birbirinden farklı görevleri olmasına rağmen, birbirlerini besleyen ve birbirleriyle bütünleşebilen bir yapısı vardır. Bu iki olgu kendi kategorilerinde toplumsal bilincin ispatını gerçekleştirmektedirler (Korkmaz ve Arıkan, 2018: 27). Sanat özündeki birleştirici ve yapıcı tavrı sayesinde kullanıldığı siyasal alanda pozitif sonuçlar doğurmuştur.

Marksizm sanat ve siyaset arasındaki ilişkiyi en detaylı şekilde irdeleyen ve temellendiren akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu akıma göre sanatçı yaratan ve üreten bir birey olduğundan dolayı sanat emekçisi; onun ürettiği sanat yapıtı ise toplumun farkındalığına erişim sağlayan bir köprü konumundadır. Marksist bakış açısı sanatın siyasetten özerk olması önermesini modernizmin ve burjuvazinin etkisinde bir görüş olabileceği tezi ile karşımıza çıkar (Korkmaz ve Arıkan, 2018: 28).

Sanatçıların yapıtları üzerinden sanatın siyaset ile ilişkisini irdeleyen bu çalışmada sanatın sadece estetik kaygılar güden bir olgu olmadığı fikri savunulmuştur. Aksine onun dünyayı yorumlayan, kaosu biçimlendiren ve halkları birleştiren misyonu sanatçıların eserleri ekseninde irdelenmeye çalışılmıştır. Sanatın tek başına devrim yapamayacağı lakin devrimin de sanatsız eksik kalacağı bir gerçektir. Sanat kendini metaforlarla besleyebilen en iyi ifade aracıdır. Sanatın politik yüzünü gösteren bu çalışmanın yönteminde nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar, durumların, objelerin, eserlerin, kişilerin, grupların ve alanların ne olduğuyla ilgilenir ve onları açıklamaya çalışır. Bu sayede onları daha iyi kavrayabilme, anlayabilme, kategorize etme olanağı sağlar. Betimsel tarama modelinde ilişkileri tespit etme ve kontrol edilen değişmez ilkeler üzerinde genellemelere varma söz konusudur (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

2. Sanat Ekseninde Siyaset

Sanat geçmişten günümüze birçok amaç için kullanılmıştır. 1800'lü yılların ilk yarısında Fransa'da girift bir dinamığe sahip meslek ve politika hâkimdir. Böyle bir zamanda Ressam Delacroix'in yaptığı “Halka Önderlik Eden Özgürlük” eseri büyük sansasyon yaratmıştır (Görsel 1). Delacroix eserinde modernizmle dengelenen alegori çizgisinden bahseder ve ekler: “...ve ülkem için savaşmadıysam, en azından onun için resim yapabilirim” (Farthing, 2012: 272). Eser 2.62 cm yüksekliğinde 3.25 cm uzunluğunda olup özgürlük uğruna verilen mücadeleyi anlatarak tarih

sahnesindeki en önemli sembollerden biri haline gelmiştir. Eserde ilk bakışta dikkatleri üzerine çeken kadın figürünün elbisesi yırtık, göğsü açıkta ve ayakları çıplaktır. Elinde Fransız bayrağı, başında Frigya tipi bir başlık taşımaktadır. Bu figürün özgür Fransa'yı çevresindeki kalabalığın ise devrim yapan halkı temsil ettiği düşünülmektedir. Buradaki düşündürücü nokta özgürlüğün temsili için seçilen figürün bir kadın oluşudur. Öyle ki eserin yapıldığı tarihte kadınlar ile özgürlük ilişkisinin mesafeli olduğu bilinen bir gerçektir. O dönemde kadın figürü daha çok metanet, namus, sabır gibi kavramların metaforu olarak karşımıza çıkmaktadır (Pınarbaşı, 2018: 124). Delacroix'in bu yapıtı 1831 yılında o dönemin Fransız Hükümeti tarafından satın alınmış, 1833'te verdiği mesajlar kışkırtıcı ve uygunsuz bulunup depoya kaldırılmış, 1849'da bir süre sergilenmesine izin verilmiş, Louis Napoleon'un başa geçmesiyle bir süre daha yasaklanıp kaldırılmıştır (Burke, 2009: 204; Arıkan, 2016: 53). Tüm dünyada Fransız Devrimi'nin sembolü olarak kabul edilen eser günümüzde Paris'te Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir.

Görsel 1. Halka Önderlik Eden Özgürlük, 1830, Eugene Delacroix, Tuval üzerine yağlıboya, Louvre, Fransa

Francisco Goya da Delacroix gibi eleştiri oklarına maruz kalan yapıtlara imza atmıştır. Sanatçı eserlerinde sanatla günlük yaşam ve imgelem evreni arasındaki etkileşiminin kaotik sonuçlarını gözler önüne sermiştir. 3 Mayıs isimli eseri siyasi açıdan son derece efektiftir (Görsel 2). Bahsi geçen yapıtının teması Fransız işgali esnasında İspanyolların direnişidir. Döneminin siyasi anlamda değerli ve özerk işleri arasında yer almaktadır. Eser ressamın önerisiyle İspanyol hükümeti tarafından sipariş edilmiş olup, geleneksel kalıpları yerle bir eden, sanatçının duygu ve düşüncelerini özgürce yansıttığı siyasi yapıt olarak tarih sayfasındaki yerini almıştır. (Üner, 2013: 24). Goya eserinde Barok ile Romantik dışavurumculuğu harmanlayarak vurucu bir etki oluşturmuştur. Zıtlıkların vurgusunu kullanarak tüm dikkatleri kurban figürlerinin üzerine çekmiştir. Karanlıkta kalan askerler kötülüğün; aydınlıkta kalanların iyilerin metaforu olduğu düşünülmektedir. Eserin sağ tarafında kararlı ve ateş etmeye hazır duruşlarıyla düzgün giyimli Fransız askerleri, sol tarafında ise kaotik yüz ifadeleriyle ölmüş ya da korku ile ölümü bekleyen figürler göze çarpmaktadır. Resmin odak noktasına çaresiz yüz ifadesine sahip beyaz gömlekli erkek figürü yerleştirilmiştir. Tıpkı Hz. İsa gibi çarmıha gerilircesine iki kolunu yukarı açar pozisyondadır. İnfaz edilmek üzere dizleri üzerinde resmedilmiş bu figürün avuç içinde stigmataya benzer bir işaret yer almaktadır (Farthing, 2012: 271). Figür bitap düşmüş yüz ifadesiyle ölümü beklemektedir.

Görsel 2. 3 Mayıs 1808, 1814, Francisco De Goya, tuval üzerine yağlıboya, Museo del Prado, İspanya

19. yüzyılda başlayıp 20. yüzyıla varan süreçte pek çok sanatçı bir taraftan sanatın özerk sorunlarıyla boğuşurken diğer taraftan yaptıkları işlerle siyasal meselelere dokunup seslerini sanatları yoluyla duyurmaya çabalamışlardır. Picasso da bu sanatçılardan biridir. Şüphesiz ki modern dönemde yapılmış siyasi bağlantılı önemli eser denildiğinde ilk akla onun Guernica'sı gelmektedir (Görsel 3). 1937 yılında İspanya'nın Bask bölgesindeki Guernica kasabası, General Franco'nun komutuyla Hitler Almanya'sının uçakları tarafından birkaç saat süren bombalamaya maruz kalır. Bombalamadan kısa bir süre önce kasabanın erkekleri Franko'nun adamlarıyla iletişim kurmak amacıyla yaşadıkları kasabadan ayrılmışlardır. Geriye sadece kadınların, çocukların ve yaşlıların bulunduğu kasaba yok edilmiştir. Tarih kaynaklarına göre üç buçuk saatte iki bin civarı sivil halk bombalama nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Gemalmayan ve Jajju, 2018: 163). İşte bu katliamın temsili olan Guernica Tablosu epik unsurlarla soyut biçimlerin birleşiminden oluşmuştur. Picasso bu eserinde pek çok sembole yer vermiştir. Bu sembollerinden biri at figürüdür. Bir Kadını ezen ve eserin merkezinde yer alan at figürünün o dönemin diktatörleri olan Franco, Hitler ve Mussolini'yi sembolize ettiği bilinmektedir (Farthing, 2012: 434).

Eser İspanya iç savaşının gerçek yüzünü anlatmaktadır. Politik ve özel bir yapıttır. Onu bu kadar özel yapan şey onun yalnızca savaş karşıtı duruş hali değil, bununla birlikte klasik temsil geleneğinin içinde yer almamasıdır. (Yılmaz, 2014: 290). Başlangıçta Paris Fuar'ında sergilenmek için İspanya Cumhuriyeti tarafından sipariş edilen eser Faşist hükümete karşı bir isyan niteliğini taşımaktadır.

Görsel 3. Guernica, 1937, Pablo Picasso, tuval üzerine yağlı boya, Museo Reina Sofia, İspanya

Sanatçıların yapıtlarıyla siyasal devrimlere yaptıkları katkılar Avrupa ile sınırlı kalmayıp Meksika'ya kadar uzanmıştır. Sanatçı Diego Rivera "Meksika'nın Tarihi" isimli yapıtında (Görsel 4) dönemin iktidarının yaptığı devrimi güçlü bir görsel dil kullanarak ve sembolizmle harmanlayarak yüceltmıştır (Clark, 2017: 48).

Meksika sanatçılarının eserlerinde Meksika Devrimi'ne ve Meksika halkına yoğunlaşmış siyasal temalar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kitleleri etkisi altına alması için yapılmış Marksizm konulu yapıtlar yine Meksika

sanatında sıklıkla işlenmiştir. Sanatçıların ortak çıkış noktası sanatın üst sınıfa ait bir olgu olmadığı noktasındadır. Burada sanatın daha çok kitlelere ulaşabilmeye yönelik olması önem arz etmektedir. Öncelikle halka hikâyeyi sanat aracılığı ile anlatmak hedeflenmiştir. Meksika'nın tarihi de böyle bir eserdir. Sözü geçen eserin, Diego Rivera'nın Mexico City'de duvara yaptığı en büyük yapıtı olmasa da kesinlikle en ses getireni olduğu söylenmektedir (Aksoy ve Elmas, 2020: 399). Meksika'da o dönemde halkın %85'inin okuma yazma bilmemesi, duvar resimlerinin bu denli revaçta olmasının ardındaki en büyük sebep olarak gösterilebilir (Aksoy ve Elmas, 2020: 398). Aydınlanmaya giden yolda okuma yazma bilmeyen halk için kitapların ve eylemlerin yeterli olmayacağını fikri halk ve bilgi arasında köprü görevi gören duvar resimlerinin artmasına sebebiyet vermiştir. Benzer bir durum daha önce Ortaçağ'da karşımıza çıkar. Teması İncil olan ikonaların yapılmasının esas sebebinin okuma yazma bilmeyen halka dinin öğretilmesi olduğu düşünülmektedir. Görsel bir vaaz niteliğindeki bu resimler insanlara didaktik bir öğreti sunarak onların İncil hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.

Görsel 4. Meksika Tarihi, Diego Rivera, 1929-1935, duvar resmi, Meksika

Meksika sanatında da karşımıza çıkan ve 19. yüzyılın sonlarından bu zamana kadar, siyaset ve sanat arasındaki ilişkinin kapılarını aralayan ideolojinin Marksizm olduğu bilinen bir gerçektir. Sanat ve siyasetin birbirinden ayrı tutulması gerektiği fikrini savunan modernist eleştirmenler bile yeri geldiğinde çıkış yolunu inkâr ettikleri ideolojinin yöntemlerinde bulmuşlardır (Greenberg, 1997:357-363; 2004:244-263; Kahraman, 1995:95-108; Yılmaz, 2014: 286). Marksist öğretinin yolundan gidenler ise sanatı işçi sınıfının başkaldırısına yardımcı bir araç olarak görmeye devam etmişlerdir. Onlara göre sanat ve siyasetin birbirinden bağımsız olma fikri tamamen modernizmin ışığında burjuva sınıfına ait bir kavram kandırmacasından ibarettir. Çünkü eğer toplum birbirleriyle çelişen sınıflardan oluşuyorsa burada tarafsız kalmak olanaksızdı. Yeni toplumun inşasında aynı işçiler gibi kendileri de üretici olan sanatçılar işçi sınıfıyla omuz omuza savaşmalı ve kendi üstlerine düşen görevi yapmalıydılar. Aksi takdirde sessiz kalmak demek yanlış ve sömürü çarkını onaylamak anlamına gelmektedir (Fischer, 1993:7-14; Lukacs, 1985:33-76; Ziss, 1984:31-41; Yılmaz, 2014: 286).

Ünlü İtalyan sanatçı Alessandro Bruschetti'nin Fütürist bir anlatımda ele aldığı Faşist Sentez isimli eseri geçmiş ve geleceğin faşist ütopyik bir evrende birleşiminin ifadesidir. Eser bir taraftan ülkenin askeri ve endüstriyel olarak güçlenmesini gösterirken diğer taraftan geçmişiyle bütünleşmektedir. Fütürizmin karakterini oluşturan dinamizm tüm esere etki ederken, arka planda yer alan yapıları Neo-klasik tarzı yaygın şekilde revize ederek sunulmuştur. (Clark, 2011: 68). Faşist Sentez Faşist iktidarı destekleyen bir eserdir. Eserin odak noktasını Mussolini'nin portresi oluşturmaktadır.

Alessandro Bruschetti'nin Faşist Sentez isimli eseri Rönesans'tan sonra geri planda kalan İtalyan sanatına bir nefes niteliğindedir. Bu eser sayesinde İtalyan sanatı kısa süreliğine de olsa küresel sanat ve kültürün ön saflarında yer almayı başarmış ve dikkatleri üzerine çekmiştir.

Görsel 5. Faşist Sentez, Alessandro Bruschetti, 1935, Kontrplak Üzerine Yağlıboya, İtalya

3. Sonuç

Sanat olgusu geçmişten günümüze farklı anlayışların etkisine girerek farklı şekillerde karşımıza çıkmıştır.

Sanat yapıtını bulunduğu çağdan ve etkileştiği toplumun işleyişinden bağımsız düşünmek olanaksızdır. Nitekim sanatçı toplumun bir parçasıdır ve bulunduğu toplumlumun etkisi altına girer. Böylelikle ürettiği eseri var olduğu yer, zaman ve kişinin yaratımı olmakla kalmaz, ona dokunan her şey ile etkileşir, kendini onlara adapte eder. Değişim sadece sanatçının eseri için geçerli değildir. O da toplumu, zamanı ve hatta yaratıcısını biçimlendirir. Gerçeğin bir parçasının yaratımı olmuştur sanat. Toplum da sanatın bir parçasıdır. Sanat toplumdaki beslenir, yaşadığı toplumun yaşantısından etkilenir. Sanatın içine doğduğu toplum da sanatın içeriğinin belirleyicisidir.

Sanat yüzyıllardır çeşitli suretlerde karşımıza çıkar. Bu suretleri üretildiği zamanın izlerini taşır ve yeni formlar geliştirir. Bu formlar son yüzyıllarda küreselleşme, politika, kültür ve cinsiyetle harmanlanmıştır. Bunlardan biri olan siyaset etkisindeki sanat kavramı eskiye dayanmaktadır. Zaten sanat ile siyasetin tarih boyunca iç içe geçtiği bilinen bir gerçektir. Sanatçılar yaşadıkları dönemin sancılı olaylarına sessiz kalamayıp seslerini eserleri yolu ile duyurmaya çalışmışlardır. Bu eserler dönemin politik sorunlarına da ayna tutmuştur. Sanatçılar yaşananları özgün ve estetik yaratımlara dönüştürerek hafızalara kazımışlardır. Politik mesaj içeren bu yapıtlar aynı zamanda sanatçıların özgün anlatımlarıyla ölümsüzleşmiştir.

18. ve 20. yüzyıllar arasındaki dönem özünde ifade aracı olan sanatın, siyasi biçimlerde yeni çehresini gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde sanat hayatı toplumsal ve siyasi gelişime paralellik gösteren bir akışta ilerleme kat etmiş, bu sayede pek çok politik eser üretilmiştir. 18. yüzyılda siyasi mesajlar sanatın estetik yönü ile harmanlanıp sanatsal bir görünümde topluma sunulmuştur. Sanatçı başkaldırısını eserleri üzerinden yapmıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan eserler ise daha çok iktidarın ideolojisi ve yönlendirmesi ile üretilmiştir. Benjamin bir yazısında sanatın siyaseti estetikleştirildiğini dile getirmiştir (Kreft, 2011: 208; Akgül, 2017: 4). Nitekim bu durum sanat için her zaman olumlu sonuçlar doğurmamıştır.

Ünlü politikacı ve yazar Lev Kreft 20. yüzyılda sanatın siyaset tarafından kullanımını üç başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilki hem politikayı destekleyip yanında olacak aynı zamanda da kendi bağımsızlığını yitirmemiş bir ifade şekli olarak sanat, ikincisi daha çok bir misyonerliği amaç edinmiş, kendi siyasal ilkelerini benimsemiş olarak sanat, üçüncüsü ise siyasi olanı tümüyle reddeden sanat hareketidir (Kreft, 2011, s. 202).

Sanat siyasetin içine girdikçe bağımsızlığını yitirmiş ve köprü misyonunu amaç edinmiştir. Sanatta manipülasyona yer yoktur. Lakin sanatçı içinde bulunduğu ortamın etkisi altına girip özgürce üretim yapmakta ve

politik eserler meydana getirebilmektedir. Sanatın fitratı ile çatışan devlet ideolojisinin sanatsal bir çehrede ortaya çıkması günümüzde de tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

Akan, M. (2017). Sovyet Propaganda Afişlerinde Doğu İmgesi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies* 17/2 Kış –Winter 2017, ss. 77-102.

Akgül, R. F. (2017). Nazi Almanya'sı Örneğinde Propaganda Afişleri, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35.

Aksoy, M. ve Elmas, H. (2020). Toplumlara Devrimi Anlatmada Resim Sanatının Yeri: Meksika, Rusya ve Türkiye Örnekleri. *İdil*, 69, s. 395–413. doi: 10.7816/idil-09-67-01

Arıkan, H. (2016). Resimlerarası Alıntı Bağlamında Eugene Delacroix'in "Halka Yol Gösteren Özgürlük" Adlı Eserinin Yeniden Yorumlanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2) , 49-60. DOI: 10.17494/ogusbd.281798

Balcı, A. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Baynes K. (2016). *Toplumda Sanat*. Yapı Kredi Yayınları.

Burke, P. (2009). *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Toby, C. (2017). *Sanat ve Propaganda Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*. çev: Esin Hoşsucu, Sanat ve Kuram Dizisi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.

Çağan, K. (2006). Sanat Sosyolojisinin İmkânına ve İnşasına Dair. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), ss.11-13. İstanbul, Bilgi Yayınları.

Clark, T. (2011). *Sanat ve Propaganda*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2.Baskı.

Farthing S. (2012). *Sanatın Tüm Öyküsü*. Hayalperest Yayınevi.

Fischer, E., (1993). *Sanatın Gerekliliği*. Cevat Çapan (çev.), V Yayınları, İstanbul.

Gemalmayan R. Y., Jajju B.A.F. (2018) Guernica ve Irak Özgürlük Anıtında Sanatsal Anlatım Gücü. *Kesit Akademi Dergisi*, (16), 160-173.

Gezer, Ö. (2017). Sanat Siyaset İlişkisi: Propaganda ve Protesto, *İdil*, Cilt 6, Sayı 39, ss. 3091-3110

Greenberg, C., (1997). Modernist Resim, *Modernizmin Serüveni*. haz. Enis Batur, YKY, İstanbul, s. 357-363.

Greenberg, C., (2004). Öncü ve Kiç, *Sanatın Felsefesi Felsefenin Sanatı*, haz. Mehmet Yılmaz, Nazım Özü aydın (çev.), Ütopya Yayınevi, Ankara, s. 244-263.

Kahraman, H. B., (1995). Sanat-Politika İlişkisi: Çağdaş Toplumsallık Bağlamında Yeniden Temellendirme Denemesi, *İç Manzaralar* (Bedri Baykam'ın 27 Mayıs adlı sergisi için hazırlanan gazete), s. 3.

Kahraman, H. B., (1995). *Sanatsal Gerçeklikler, Olgular ve Öteleri*, YKY, İstanbul.

Kahraman, M., E. (2016). Sanat ve Siyaset İlişkisinde Sanatçı Misyonerliği, *Akademik İncelemeler Dergisi* (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 11, Sayı/Issue: 1, (225-251).

Korkmaz, F. D., Arıkan, H. (2018). Sanat Siyaset İlişkisi Bağlamında Politik İmge. *Journal of Arts*, Cilt:1, Sayı:2, 2018 Vol:1, Issue:2

Kreft, L. (2011). *Sanat – Siyaset- Kültür Çağında Sanat ve Kültürel Politika*. (A. Artun, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Lasswell, Harold D. (1927). The Theory of Political Propaganda, *The American Political Science Review*, Vol.21, No.3, ss. 627-631.

Lukacs, G., (1985). *Estetik*, 1. Cilt, Ahmet Cemal (çev.), Payel Yayınevi, İstanbul.

Pınarbaşı, S. Ö. (2018). Halka Önderlik Eden Özgürlük: Alegori, Edebiyat ve Gerçeklik, *Art-Sanat Dergisi*, (9), 121-142.

Üner Ö. (2013). Siyasi Bir Araç Olarak Sanat, Uluslararası Sanat, *Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu*, 21-23 Kasım, Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Sakarya.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, N., A. (2014). Sanat ve Siyaset İlişkisinin Dönüşümü, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, Art-E Kasım-Aralık'14, Issn: 1308-2698.

Ziss, A., (1984). *Estetik*. Yakup Şahan (çev.) de Yayınevi, İstanbul.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. https://tr.wikipedia.org/wiki/Halka_Yol_G%C3%B6steren_%C3%96zg%C3%BCrl%C3%BCk

Görsel 2. https://tr.wikipedia.org/wiki/3_May%C4%B1s_1808

Görsel 3. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Guernica_\(tablo\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Guernica_(tablo))

Görsel 4. <https://mercatornet.com/the-history-of-mexico-an-ideological-masterpiece/22698/>

Görsel 5. <https://monteleg.wordpress.com/2010/01/12/>